

מורשה קהילת יעקב

חידושי תורה ומאמרים
לכבודו של הרב יעקב צבי זקס
רבה הראשי לשעבר של אנגליה

עורכים:

הדיין הרב שמואל סיימנס
הרב מיכאל פולק

תוכן

בשער הספר..... יא

התורה והתרכות האנושית..... יג
הרב אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל

תפילה וברכות

בעניין הזכרת 'ברית ותורה' בברכת המזון ובברכת מעין שלוש..... כא
הרב חנוך הכהן עהרנטרייא שליט"א

יתגדל ויתקדש שמייה רבא..... כז
הרב מרדכי גרינברג שליט"א

על אודות מי שאינו יכול להניח תפילין מפני שקשה לו להשתמש בידיו.... מג
הרב יונה שינדלר שליט"א

שבת

ברין השימוש במכשירי חשמל בכלל ובמכשירי קול בפרט בשבת קודש..... מז
הרב שלמה משה עמאר שליט"א

תגובה לתשובותיו של הראשל"צ בנושאי הלכה וטכנולוגיה בשבת..... סז
הרב ישראל רוזן שליט"א

תגובה להשגות ראש מכון צומת הרב ישראל רוזן על אודות השימוש
בקלנועית בשבת..... עז
הרב דוד אביטן שליט"א

ביאור שורש מנהג הולנד שח"י דקות קודם צאת הכוכבים נידון כיום ולא
כלילה לעניין ברית מילה ולאכילת סעודה שלישית..... פא
הרב רפאל אייפרס שליט"א

מועדי קודש

בעניין מצוות האכילה והווידוי בערב יום הכיפורים ..... צג
הרב אברהם גורביץ שליט"א

בעניין הדלקת הנר בליל יום הכפורים ..... צז
הרב מנחם גנק שליט"א

הדר ואגר בלולב ..... קא
הרב מנחם מנדל בלכמן שליט"א

בעניין חמץ של אחרים וקיבל עליו אחריות ..... קטו
הרב מרדכי גיפטר זצ"ל

כל שלא אמר שלשה דברים אלו בפסח לא יצא ידי חובתו

וחיוב נשים במצוות סיפור יציאת מצרים ..... קיט
הרב חיים רפפורט שליט"א

חירות עולם בליל ט"ו בניסן ..... קכט
הרב יהושע הרטמן שליט"א

צומו עלי שלושת ימים לילה ויום ..... קלז
הרב דוד פריי שליט"א

בגדר יום טוב שני של גלויות ..... קמה
הרב אברהם דויד שליט"א

נידונים ייחודיים לבריטניה

משא ומתן בתשובת האבני נזר לרב הראשי של בריטניה בגדרי עדות ..... קנא
הרב צבי שכטר שליט"א

שינויים בחוקי השכירות באנגליה לפי משפט התורה ..... קנז
הרב מנחם געללעי שליט"א

נשים ואישות

האישה – בין חזון למציאות ..... קסג
הרב נחום אליעזר רבינוביץ שליט"א

בעניין זיכוי גט לבעל הנמצא במצב של "צמח" ..... קפז
הרב יצחק יוסף שליט"א

שופטים ומשפטים

כוח בית הדין הגדול..... רז
הרב שמואל סיימנס שליט"א

בעניין הפקר..... רכג
הרב אברהם אהרן שאצקעס זצ"ל

בעניין מניעת המחלוקת..... רכז
הרב יונה ריס שליט"א

חינוך ושיבות

בגדר מצוות חינוך לקטן..... רלא
הרב אליעזר זובין שליט"א

בעניין שותפות יששכר וזבולון..... רמא
הרב גבריאל קראוס שליט"א

מניעת אפליות בקבלת תלמידים לשיבות תורניות..... רמה
הרב ירוחם פישל אדלר שליט"א

כללי התורה והמצוות

בעניין ספק במחלוקת הפוסקים בתרתי דסתרי,
והכסיל בחשך הולך..... רנט
הרב מנשה יעקב בורדון שליט"א

שכר מצווה בעולם הזה..... רסט
הרב פנחס גינסבורי שליט"א

כמה הערות בעניין מצוות צריכות כוונה ומתעסק..... רעה
הרב ירמיה דניאל הכהן קאנווי שליט"א

בין ישראל לעמים

טיפול רפואי בשבת למי שאינו בן ברית..... רפג
הרב ישראל מאיר לאו שליט"א

תרגום התורה ליוונית, "קשה לישראל כיום שנעשה בו העגל"..... רצא
הרב פנחס גולדשמידט שליט"א

שנאת האומות עלינו: סיבות לאנטישמיות במקורות רבותינו ז"ל ..... רצו
הרב חיים פרלמן שליט"א

דיני גר תושב ויחסו לישראל ..... שה
הרב בערל ויין שליט"א

בעניין מחיית עמלק ..... שטו
הרב מרדכי רבינוביץ שליט"א

עניינים שונים

קדושת המקום וייחסה לשכינה ולישראל ..... שכג
הרב ראובן טרגין שליט"א

בגדרי שליחות ..... שמת
הרב עמנואל ברנשטיין שליט"א

בשער הספר

"תורה צוה לנו משה מורשה קהילת יעקב"
(דברים ל"ג, ד)

בסייעתא דשמיא אנו מגישים את הספר הנכבד 'מורשה קהילת יעקב', מאסף תורני ממאמרי הלכה, חידושי תורה ודברי הגות מפרי עטם של רבנים, דיני קהילות וחכמי ישראל ברחבי תבל שהועילו להעלות עלי גיליון מחידושי תנובתם לכבודו ותפארתו של הרב הראשי לבריטניה הרב לורד ד"ר יעקב צבי זקס שליט"א.

ידוע בשער בת רבים שהרב זקס שליט"א, אשר כיהן פאר ברבנות בריטניה כחצי יובל שנים מוכתר בנימוסין. כל הליכותיו והנהגותיו הם בבחינת אוהב שלום ורודף שלום, אוהב את הבריות ומקרבן לתורה. כתבונתו לימד את העם חכמה ודעת. גדול ומיוחד הרב זקס שליט"א בכתר תורה וחכמה, וכתר שם טוב עולה על גביהם, אשר שם שמים מתאהב על ידו, כשהבריות, גם מאומות העולם, אומרות עליו 'ראו אדם שלמד תורה, כמה מתוקנים מעשיו, וכמה נאה דיבורו', 'ישראל אשר כך אתפאר'. ומתקיים בו מקרא שכתוב (דברים ד', ו): "כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני הגויים. ואמרו רק עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה".

ספר מכובד זה הוא בבחינת 'יום טוב' שעושים לו אוהביו בצאתו מן הקודש, לאחר שנים רבות שקידש שם שמים בכהונה חשובה ברבנות מפוארה זו במדינת בריטניה, מלכות של חסד, והשפעתו הגדולה בכל רחבי תבל, וייחודיותו בהיותו אור ליהודים ונר לגויים.

בטוחנו כי גם לאחר סיום 'כתר כהונה' עדיין 'כתר שם טוב' שבו ימשיך ביתר שאת ויתר עוז להרבות פעלים ולעשות גדולות ונצורות למען התורה ולהרבות כבוד שמים.

לא נותר לנו אלא לאחל למעלת כבוד תורתו הרב יעקב צבי זקס שליט"א יחד עם נוות ביתו הרבנית החשובה תחי' וכל משפחתו הנכבדה שיחי' שיזכו לבריות גופא ונהורא מעליא לאורך ימים ושנים טובות. אמן.

בברכת התורה,

חברי בית דין צדק לונדון והמדינה

התורה והתרבות האנושית¹

הרב אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל

הרב הראשי לארץ ישראל

ב"ה. ג' אייר התרפ"ב

לכבוד

הרב הגדול הגאון המפורסם מו"ה אברהם יצחק הכהן קוק שליט"א
בעיה"ק ירושלים ת"ו

רבי נכבדי מאד

אתכבוד להודיע לכבוד מעלתו כי מספר הגון מאחינו המשכילים בעיר זו הינם חברים לחברת "בני ברית"² פה. שיש לה אלף ומאתים חבר. ביניהם רבנים, עורכי דין רופאים וכו'.

באסיפות החברה התדיריות, פעמיים בחדש, נואמים כמובן בפני הקהל הגדול הצמא לדברי תורה וחכמה, בייחוד בעניינים מוסריים הנוגעים לעבודת ישראל והשכלה בכלל.

באסיפות האחרונות נגעו בהשאלה: "מה הביאה התורה להציביליזציה?"
בעניין הרציני הזה דרשו ונאמו רבנים ומספר חברים משכילים בכלל, אולם

1. הערת העורך: המאמר המובא להלן מאת המחבר נכתב לבקשת אנשי אגודת בני ברית. המאמר הודפס בעבר, וכאן מוצגים לראשונה מכתב-יד המכתב המקדים של אנשי בני ברית ואת תשובת הרב המחבר שקודמת למאמר.
2. הערת העורך: את אגודת 'בני ברית' ייסדו בניו יורק בשנת 1842 יהודים יוצאי גרמניה שביקשו להתארגן בלשכה יהודית נפרדת במסגרת מסדר 'הבונים החופשיים'. משם התפשטה היוזמה ונוסדו לשכות באמריקה ובאירופה.

הרב אברהם יצחק הכהן קוק

כנראה שנאומיהם טרם סיפקו את צימאון הקהל, המאמין ומרגיש כי יש עוד די הוכחות באוצר הגדול הטמון בתורה והתלמוד בנוגע להשאלה הנ"ל מלבד העשרת הדברות.

לכן נתבקשתי לכבוד מעלתו ולבקשהו שיואיל נא לחוות את דעתו בנוגע להשאלה הנ"ל, כי דבריו היקרים מפז ילבינו בהוכחות חשובות שרק התורה הביאה הציביליזציה להתגדל מיושבי בה. הנני מקוה שכבוד מעלתו ימלא ברצון את בקשתי שהיא גם בקשת הנשיא של לשכת ב"ב בעיר זו, ומצפה בכיליון עיניים לתשובתו אשר תהיה פה מתורגמת על ידי המתרגם מומחה הר"ר רינולדס, תלמיד גדול מתלמידי וולוז'ין, ואת תשובת כבוד מעלתו יקראו באסיפת ב"ב בפני הקהל הגדול. משכילי עם ישראל בגולה זוכרים את הפסוק "כי מציון תצא תורה", וכיחוד יקר להם עד מאד חוות דעת כבוד מעלת ראש רבני דארעא דישראל.

בתודה רבה למפרע וברגשי הדרת הכבוד, הנני מכבדו ומוקירו מאד
שמואל אידלסון³
חתנו של מר אהרן איזנברג מרחובות

נ"ב הנני מבטיח לכ' שהתרגום יהיה כדבעי בלי אי-הבנה, מה שהוא.

3. הערת העורך: היה ממייסדי תל אביב.

התורה והתרבות האנושית

תשובה על המכתב
הרב אברהם יצחק הכהן קוק
י"ז סיון

מכתבו היקר הגיעני, ע"ד השאלה שעלתה על הפרק בחברת ב"ב בסגנון "מה הביאה התורה להציביליזציה", מובן שלהשיב על שאלה כללית כזאת צריכים ספר מיוחד ואולי ספרות מיוחדת. אמנם זהו כדי להשיב בפרטיות. אבל כדי להשיב בכללות, שיהיה הדבר ראוי להאמר לפני עדיני הרוח ומביני מדע הראויים להבין דבר מתוך דבר ערכתי את התשובה הקצרה והכללית שהנני מתכבד לשלחה לכבודו בזה. וידרוש נא בשלום כל החבורה הנכבדה בשמי באהבה נאמנה ובכבוד רב, ויהי רצון מלפני אבינו שבשמים שבימינו ולעינינו יתמלא החזון הנכסף לכל הוגי דעה, "כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים".

ברגשי כבוד ובהערכה נאמנה מהר הקדש מירושלים
הק' אברהם יצחק הכהן קוק

נ.ב. את ההעתקה האנגלית ייטיב נא לשלחה אלי.
הנ"ל

התורה והתרבות האנושית¹

כשאנחנו פונים לעצמנו בשאלה כוללת זו: "מה נתנה התורה הישראלית בעד התרבות האנושית?" אנו צריכים בתחילה לברר לנו שמושג התרבות האנושית בתור נושא שלם, בה"א הידיעה, אי אפשר שיהיה הבסיס ששאלה זו תוכל להתכונן עליו. וטעם הדבר פשוט הוא, מפני שאין לנו עדיין תרבות אנושית שלמה ומתוקנת בעולם, באופן שהיא תהיה לנו לקנה המידה ולסמל הטוב והנעלה, עד שנוכל לדרוש מה נתנה התורה בעדה. יש לנו רק רשמים נפשיים של האידיאל של התרבות שבתרבות האנושית המגולמת עכשיו בעולם נמצאים רק ניצוצות קטנים ממנה, שהם מעורבים עם סיגים מרובים, שהתרבות האמתית צריכה לזקק אותם ולהביאם לכלל שלמות עליונה.

אנו מוכרחים עוד להקדים, שכשאנו אומרים את הביטוי של ה"תורה" – צריכים אנו להינצל מכל דבר המצמצם את המושג השלם והמקיף הזה. לא נוכל להביט בפניה המאירות של התורה על ידי מה שניקח איזה חלק ממנה שיהיה לנו על פי מאורעות ידועים יותר מוכר ויותר קרוב אם לא נכלול את כל ההיקף של התורה וסגולותיה הקשורות עמה ביחד שהן קשורות ואחוזות כבר עם התוכן של ההווה הכללית ועם התוכן המפורט של האומה הישראלית, בעברה, בהווה שלה ובעתידה. אנחנו צריכים לזכור, בשעה שאנחנו מדברים ע"ד התורה וייחוסה לתרבות האנושית, שאנו עסוקים בדבר ה', שהאנושיות עומדת ע"י בתור חלק אחוז המותאם להווה כולה בכללה. ומתוך ההכרה הזאת באים אנחנו להבחין את הפעולה התרבותית של התורה, שאינה מצומצמת מצד עצמה בעולם האנושי המוגבל, ודווקא על ידי הרוחב הגדול הזה, של שאיפת ההווה כולה, היא מרכזת את האנושיות בהתגבשות מוצקה.

1. נדפס בנתיבה גליון י, תרצ"ג. ובשנית במאמרי הראי"ה עמ' 101.

התורה והתרבות האנושית

התורה יכולה אז להתגלות לנו בתור נשמתה של התרבות, יסוד קיומה וסבת התפתחותה והתעלותה של התרבות האנושית המוחלטת, הקשורה בקשר אמיץ בנשמת אלוה אשר בעצם הווייתו של האדם מתוך צלם אלקים אשר הוא כולל בו.

כשאנחנו רואים בתורה את נשמתה של התרבות במובן היותר עדין, היותר שלם והיותר גבוה שלה, הרי אנחנו אומרים בזה שיש כח תרבותי עליון גנוז בנשמתה של האנושיות הלקוחה מיסוד היצירה האלקית המלא עולם. והנשמה העליונה, שהיא באה להאיר את התרבות ולשכלל אותה, לשפרה ולעדנה, הרי היא בהופעתה מקיימת ומשאירה ממנה את מה שיש בו ערך תרבותי אמיתי, ערך עדין וטוב, המאשר באמת את האנושיות, את הפרט ואת הכלל, ועוקרת ומבטלת ממנה את אותם החלקים הסייגים, את הצדדים הבאים מתוך העכירות הגסה שנטפלה לה לאנושיות על ידי כמה סבות וגורמים חומריים ורוחניים. ובהתגלות הזאת, שפעולתה של תורה ניכרת על ידה במהותה החיצונית של התרבות האנושית על ידי גירעון והוספה, פועל רוח אלקים חיים ההולך ומרחף על ההוויה כולה, על כל מעשי בראשית מראש ועד סוף, להנהיג אותה בדרך הארוכה והנצחית של התיקון, של השכלול ושל ההתעלות.

כבר ביארתי במקום אחר את מערכת הגוונים השונים שאנו רואים ברוח האנושיות שבכללם מתחלקים הם לארבעה צדדים הכוללים בקרבם ארבע שאיפות נצחיות שיתר השאיפות הן להן בתור ענפים ותולדות. ואלו הארבע הן: א) הרוח האלהי; ב) הרוח המוסרי; ג) הרוח החברתי; ד) הרוח האמוני או הדתי.

חוש היופי האצילי של האדם עושה תמיד, מדעתו ושלא מדעתו, מזיגות שונות מהתערובות של ארבעת הרוחות הללו. ויש אשר רוח אחד מתעלם באיזה חזיון של חיים או באיזה מרחב של ארץ או באיזו תקופה דורית, אבל אף שאיזה צד מצדדי הרוח הללו מתעלם אז, מכל מקום פעולתם היא פעולה תדירית גם מתחתיה של ההכרה הבולטת, והצד המתעלם מתמזג בצדדים המתגלים ועושה עמם יחד את מפעל המזיגה התרבותית עד אשר יגמרו ימי העיבור של היצירה הרוחנית, והצד המתעלם יוצא לאוויר העולם כלול בהדרו ופעולותיו והופעותיו מתחילות להתראות על אופן החיים הכלליים.

הרוח האלקי מתגלה בקודש – בנבואה, ובחול – בפילוסופיה ובשירה העליונה. הרוח המוסרי מתגלה בסדרי החיים, במשפט, בחסד ובצדק וכיוצא בהם. הרוח החברתי מתגלה בכונניות מדינות, עמים וממלכות, וממנו תוצאות לרוח הלאומי המיוחד ולסדרי המשפחה. הרוח האמוני מתגלה במכוני הדתות, לפי חלוקי האופיים המיוחדים שלהן.

ארבעת הרוחות הללו אינם חדלים אף לרגע מלדפוק על הנימים של הנשמה

הרב אברהם יצחק הכהן קוק

האנושית, והם מביאים עמם את כל המון המעשיים השונים אשר בחיים הממשיים ואת כל הכישרון של המחשבה והיצירה האנושית ההולכת ומתרחבת בעולם בכל משך התקופות השונות אשר למהלך הדורות. אמנם בראשית התגלותם של ארבעת הרוחות הללו בחיי האדם הרי הם כדמות גרעינים מלוחצים מאד, קטנים בהיקפם וגסים בציוורם, אבל הם, עם כל המחשכים והזעיריות שבהם, הנם היסודות של חיי התרבות העתידיים לבוא.

התורה בהשפעתה באה ומצחצחת את אלה ארבעת הרוחות ומעלה אותם אל הגובה העליון שתבואנה אליו השדרות האנושיות כולן באחרית על ידי ההזדככות הגמורה של הרוחות הללו המשלימות את רוח האדם בכללותו. גם כל סיפוריה וכל מצוותיה של תורה מכוונים הם למגמה הגדולה הזאת המתפרשת על ידי התורה והנבואה הישראלית ומתרחבת ומתגשמת בחיים על ידי השפעתה של התולדה הישראלית על התולדה האנושית הכללית.

צריכים אנו להכיר כי גדול היה מעולם השלטון של ארבעת צדדי הרוח הללו בעולם האנושי, אלא שבזמן הקדמון היו הרוחות הללו מוצקים ביציקה טבעית, כסיסית, חזקה במהותה ומקושרת הרבה עם החיים הפראיים וההשגה הקדומה של האדם הקדמון בהמוניו. התורה באה באורה האלקי ומפתחת את ארבעת הרוחות הללו, משפרתם ומעדנתם ומעמידה את היסוד האנושי על בסיס חזק ברוחניותו, והרי הרעיון האלקי, המוסרי, החברתי והאמוני עולה על ידי השפעתה של תורה בעולם למדרגה עליונה ואצילית.

וזהו גם כן לימוד פשוט, שבתוך הרעיון האלקי, אפילו כשהוא עומד בצורתו הפשוטה, הטבעית, כבר גנוזים בו הרעיונות של המוסר, החברה והאמונה. וכן ברעיון המוסרי גנוז הוא הרעיון האלקי, החברתי והאמוני. וכן ברעיון החברתי גנוזים הרעיון האלקי המוסרי והאמוני. וכן ברעיון האמוני גנוזים גם כן הרעיונות האלקיים, המוסריים והחברתיים. וכל מה שהתרבות מתפתחת יותר – יפורטו בתוכה הפרטים של המון העושר של הרוחות הפרטיים הגנוזים בתוך כל חלק מחלקי הרוח האנושי, וכל צד מצדדי הרוח יעשה יותר מלא על ידי השפעתו של חברו.

הגדולה המיוחדת לישראל בעולם הרוח, בעולם האלקי המוסרי והאמוני, היא היותה לו ערובה על גדולתו בעולם החברתי, שבתוכיותו הוא ספוג מאלה שלושת הרוחות הגדולים: האלקי, המוסרי והאמוני.

הצד הפנימי שבתורה, שהוא פונה כלפי האומה היחידית, שהתורה כולה קשורה במהותה ותולדתה, זו כנסת ישראל, פועל הוא באותו הכח העדין, האלקי, המניח את חותמו על האומה היחידה הזאת, שנחלה לה, בכחה של תורה נצחית זו, ערך של

התורה והתרבות האנושית

אורך ימים ושל נצחיות, ולהעביר על ידי צינור גדול זה של עם ישראל – החי מימי קדומים וחולף ועובר בשטף חייו עד הימים המאוחרים, מקדמות ימות עולם העתיק, מימי הילדות של התרבות עד ימי הזקנה שלה – את כל ערכי התרבות הראשונים המושרשים באופן כל כך אמיץ בחיים הפרימיטיביים והטבעיים של האדם הקדמון, ומביאם בשלמותם באופן מזוקק להיות לנחלה לאנושיות כולה לדור אחרון.

האמונה באלקים העליונה, המזוקקת בזיקוק של האחדות הטהורה, המתבררת הלוך והתברר על ידי כל המדעים ועל ידי כל התגליות המעשיות והעיוניות בעולם הרוחני והחומרי, בחזקתה הטבעית הגרעינית היתה נטועה בצורה אמיצה אבל פראית באדם הקדום, בדורות העולמיים. אמנם העוז של הדמיון, המרץ של הרצון, המסירות של החיים היו נמצאים בתוך זרם הדם החזק של המשפחה האנושית שלא נתענתה עדיין בעינויים התרבותיים החדשים שקמו עליה להחליש את כחה בחשבונותיהם הרבים. ודווקא במלוא חזקתה היא נצרפה ונזדקקה, והיא עדיין מזדקקת והולכת על ידי כחה של תורה האומרת כולה כבוד והדרת קודש של מוסר ועדינות רוח המפכה ממקורן של המידות האציליות המיוחסות לאלקים עליון אלקי ישראל, יוצר בראשית בחד, במשפט, ברחמים, בגבורה וכצדקה. על ידי הופעת התורה הולכת התרבות העתידה של האנושיות להבנות על יסוד המדע, היושר והצדק, שתקומתו הממושכת לדורות עולמים בטוחה היא להיות איתנה על ידי דעת אלקים אלקי צבאות ישראל, שהנחיל במין האנושי על ידי זה העם הנושא עמו את התורה הנפלאה, שרק היא ראויה שמתוך הנחלים המסתעפים ממנה לעמים רבים תיסללנה המסילות התרבותיות בעולם, ושהמעין הפנימי ישאר תמיד בצביונו הנקי באומה הסגולית נוחלת הנחלה האלקית הזאת להיות מוכן להפליג ממנו עוד פלגים רבים, דתות ואמונות אדירות, לוקחות לב עמים רבים בעתיד הקרוב והרחוק.

מההתגלות של כח היצירה הרוחנית של התורה והשפעתה על החיים הרוחניים והמעשיים של החלק היותר רשום שבאנושיות בעבר יכולים אנחנו להבין איך להסתכל אל מה שהוא גנוז באוצרה לעתיד, ובייחוד מה שיעשה האוצר הגדול הזה בעולם לעת אשר היסוד המרכזי שלו, מעין הרום המלא אשר בנשמת האומה שהתורה קשורה כל כך באפיו, ישוב לכבודו וכונניותו. כמה תקיפה ההשפעה הרוחנית שתצא אז בעתיד ההוא, שמקצתו כבר נוצץ קצת בימינו בתור התחלה של הגשמת דבר ה' על גוי-פלאים זה ועל גורל פעולתה של ארצו הנפלאה בסגולותיה ובגורלה המקסים עמים וממלכות, וכמה תחדור ללב גויים עצומים ולעומק שדרות אנושיות ותרבותיהן בעתיד.

והתעודה המגמתית המאוחרת, הגנוזה בחיק האמת הטמירה הזאת, היא סלילת

הרב אברהם יצחק הכהן קוק

המסילה להצלחה הנצחית לכל האדם ולכל היקום. אמנם רק במגע רק מאד תיגע בזה התרבות האנושית בצד העליון שלה, ועם כל זה הוא הוא האידיאל של האידיאליים והמאווה האחרון של המאויים החיוניים כולם, בהיותו בא בצורה כזאת המבססת את התרבות החיה ואת השתכללותה של היצירה של העולם הממשי החברתי עם כל משאלותיו הרחבות הראויות להיות מכובדות להתמלא בתור עטרת היצירה שכל ענפי התרבות ממנה הולכים ומתפשטים.

כל זה נמצא בישראל ומתגלה והולך באנושיות, למרות כל המכשולים הרבים על הדרך הנפלאה באריכותה, רק מאורה הגדול של התורה בעבר, בהווה ובעתיד, עד שאנחנו מוקפים מכל היש כולו, ממעל ומתחת, חבילות של תשובות על השאלה הגדולה הנשאלת: "מה נתנה התורה לתרבות האנושית?".